

Τα κλέφτικα τραγούδια και ο λαϊκός ζωγράφος Θεόφιλος

Μάριος Σκαμνέλος

Η διδασκαλία της μουσικής με διαθεματική-διεπιστημονική προσέγγιση αποτελεί μία από τις σύγχρονες παιδαγωγικές τάσεις καθώς φαίνεται να δίνει θετικά αποτελέσματα βελτιώνοντας την κριτική σκέψη, παρουσιάζοντας τη γνώση ολιστικά. Η μετάδοση της ελληνικής λαϊκής μουσικής δεν μπορεί να στηριχθεί αποκλειστικά στην κλασική μουσική σημειογραφία, κατά συνέπεια η διαθεματική προσέγγιση αποτελεί ένα εργαλείο για την επίτευξη αυτού του σκοπού. Η συγκεκριμένη διαθεματική πρόταση στοχεύει να διδάξει την ελληνική δημοτική μουσική σε μάθημα μουσικού συνόλου χρησιμοποιώντας τη λαϊκή τέχνη των εικαστικών, της λαϊκής ποίησης και της επιστήμης της Ιστορίας.

Εισαγωγή

Η αλληλεπίδραση των τεχνών, των επιστημών ή θεμάτων σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα καλείται ως «διαθεματικότητα» και ένας όρος που χρησιμοποιείται συχνά για να περιγράψει το βασικό χαρακτηριστικό της, είναι η «ενιαιοποίηση της γνώσης» (Χατζημιχαήλ, 2010· Ματσαγούρας, 2005).

Οι απόψεις των ερευνητών για την αποτελεσματικότητα στη γνώση που μπορεί να προσφέρει μια διαθεματική πρακτική δίστανται, με τους μεν να θεωρούν ότι προσφέρει επιφανειακή διδασκαλία των αντικειμένων, αγνοώντας τις νοητές γραμμές των επιστημών (Sowell, 1995) και τους δε να θεωρούν ότι με τη διαθεματικότητα αποφεύγεται η μονόπλευρη γνώση διεγείροντας περισσότερες αισθήσεις, προκαλώντας ένα γόνιμο έδαφος ολιστικής γνώσης (Χρυσοστόμου, 2009· Μωραϊτή, 1997· Χατζημιχαήλ, 2010· Ματσαγούρας, 2005). Η δεύτερη άποψη φαίνεται να συμβαδίζει με τη θεωρία της πολλαπλής νοημοσύνης του Gardner, η οποία υποστηρίζει πως ένα θέμα μπορεί να γίνει πιο εύκολα κατανοητό όταν ενεργοποιηθούν περισσότερα από ένα κέντρα νοημοσύνης του εγκεφάλου (Kassell, 1998).

Λαμβάνοντας υπόψιν τις παρατηρήσεις των ερευνητών, η συγκεκριμένη διαθεματική πρόταση, παραμένοντας στα όρια της διδασκαλίας μαθήματος μουσικού συνόλου, χρησιμοποιεί τη βοήθεια της τέχνης των εικαστικών, της λαϊκής ποίησης και της επιστήμης της ιστορίας. Ωστόσο, η διεύρυνση της πρότασης σε πρόγραμμα σπουδών διαθεματικής προσέγγισης θα μπορούσε να σχεδιαστεί από ομάδα εκπαιδευτικών με σκοπό να διδαχθούν σε βάθος και άλλα αντικείμενα.

Οι δράσεις που προτείνονται σε αυτή τη πρόταση, έχουν χαρακτήρα ομαδικότητας, συμμετοχής, αλληλεπίδρασης, διάδρασης, συνεργασίας, επικοινωνίας και εμπειρίας, αποφεύγοντας οι μαθητές να είναι απλώς δέκτες της έτοιμης γνώσης αλλά να την ανακαλύψουν μόνοι τους, με τον εκπαιδευτικό να λειτουργεί ως καθοδηγητής (Beane,

1997· Χατζημιχαήλ, 2010· Μασσαγγούρας, 2000). Στόχος είναι οι μαθητές να αναπτύξουν την ικανότητα τους στην ενεργητική ακρόαση (Campbell, 2005) αλλά και να βελτιώσουν τις γνωσιολογικές τους δεξιότητες γύρω από τα χαρακτηριστικά της ελληνικής λαϊκής & παραδοσιακής μουσικής (μορφολογία, κλίμακες, ρυθμολογία, εναρμόνιση κ.ά.). Επιπλέον στόχος που προκύπτει από τα διαθεματικά προγράμματα είναι η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης (Χρυσοστόμου, 2009).

Τα εργαλεία που θα χρησιμοποιηθούν για την επίτευξη των μουσικών στόχων έχουν ως θέμα την ελληνική επανάσταση του 1821 και είναι: α) έργα του λαϊκού ζωγράφου Θεόφιλου, β) δημοτικοί στίχοι και γ) εκτελέσεις δημοτικών τραγουδιών με κοινό στιχουργικό περιεχόμενο, διαφορετικής ωστόσο αισθητικής. Τα στοιχεία του παραπάνω πακέτου, οριοθετούν την αισθητική, την ταυτότητα και τα δομικά χαρακτηριστικά της δημοτικής μουσικής, αλλά και το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο της επαναστατικής περιόδου, που σε ένα πρόγραμμα μουσικής διδασκαλίας είναι ωφέλιμο να συμπεριλαμβάνεται καθώς αποτελεί ένα από τα συστατικά της συνταγής ενός μουσικού είδους (Campbell, 2004· O'Flynn, 2005).

Γνωριμία με τον λαϊκό ζωγράφο Θεόφιλο

Ο Θεόφιλος γεννήθηκε και πέθανε στην Βαρεία Μυτιλήνης το 1935 σε ηλικία περίπου 64 ετών, παρόλο που το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του δεν το πέρασε εκεί, αλλά πρώτα στη Σμύρνη και στη συνέχεια στον Βόλο. Υπήρξε ένα πρόσωπο που υπέστη έντονη ψυχοσωματική βία για τη διαφορετικότητα που τον χαρακτήριζε, όπως η αριστεροχειρία του και η επιλογή του να ντύνεται φουστανελάς, μία ενδυμασία που ήταν ξεπερασμένη στην εποχή του (Εικόνα 1) (Ελύτης, 1996· Μακρής, 1974· Τσαρούχης, 1967).

Εικόνα 1 (Μακρής, 1974: 441)
Ο Θεόφιλος με ενδυμασία φουστανελά.

Πρόκειται για να έναν αυτοδίδακτο ζωγράφο του οποίου το έργο αναγνωρίστηκε μετά το θάνατό του, όταν το ανακάλυψαν άνθρωποι τέχνης όπως ο ζωγράφος Ελευθεριάδης, γνωστός και ως Teriade και ο Οδυσσέας Ελύτης.

Ο Μακρής (1974: 440) αναφέρει ότι ο Θεόφιλος «Αποφεύγοντας τα παιδιά της ηλικίας του, κλειδωνόταν στο υπόγειο και ζωγράφιζε τραγουδώντας κλέφτικα τραγούδια». Ακόμη και αν το γεγονός που περιγράφει δεν είναι αληθινό, είναι ωστόσο δικαιολογημένο καθώς βλέποντας τα έργα του Θεόφιλου, που θεματολογικά σχετίζονται με την ελληνική επανάσταση του 1821, αναδεικνύεται η άμεση σχέση με τα κλέφτικα τραγούδια. Αυτά τα τραγούδια χαρακτηρίζονται και ως ιστορικά, καθώς έχουν ως περιεχόμενο γεγονότα και περιγραφές που αφορούν την ελληνική επανάσταση. Δεν υπογράφονται επώνυμα από συνθέτη ή στιχουργό και επενδύονται μουσικά από τα ποικίλα τοπικά ιδιώματα του δημοτικού τραγουδιού της Ελλάδας (Λιάβας, 2021).

ΔΡΑΣΗ 1

Ένα από τα έργα του Θεόφιλου που θα χρησιμοποιηθεί ως δείγμα της διαθεματικής πρότασης είναι αυτό που απεικονίζεται ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης με τους στρατιώτες του στην Εικόνα 2. Αρχικά προτείνεται να πραγματοποιηθεί παρατήρηση και συλλογή στοιχείων του έργου στην τάξη, ώστε να ακολουθήσει αναζήτηση σχετικού τραγουδιού. Αναφέρονται ενδεικτικά κάποιες ερωτήσεις που θα βοηθήσουν τους μαθητές να παρατηρήσουν στο έργο:

Εικόνα 2

«Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης συναθροίζεται εις την Λίμνην Λέρνην τους νικητάς του Δράμαλη» (Τσαρούχης, 1967)

1. Ποια είναι η ενδεχόμενη περίπτωση του έργου; Μάχη πόλεμου ή γλέντι;
2. Ποια εποχή του χρόνου φαίνεται να απεικονίζεται;
3. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος; (Πόλη; Φυσικό περιβάλλον;)
4. Ποιος φαίνεται να είναι ο πρωταγωνιστής του έργου;
5. Ποια είναι η ενδυμασία των ατόμων της παράστασης; Ποια χρονολογική περίοδο φορούσαν τέτοιες στολές;
6. Ποια μουσικά όργανα φαίνεται να υπάρχουν στο έργο; Τι είδους μουσικής λέτε να παίζουν;
7. Δύο άντρες φαίνεται να χορεύουν κρατώντας από ένα μαντήλι. Ο ένας από τους δύο έχει γυρισμένη την πλάτη του στους θεατές. Τι χορό λέτε να χορεύουν;

Τα παιδιά αυθόρμητα θα μας οδηγήσουν σε πολλές πτυχές του έργου. Μέσα από αυτή τη διαδικασία ενισχύονται ικανότητες όπως η παρατηρητικότητα, η κριτική σκέψη, η αισθητική έκφραση κ.ά.

Δείγμα περιγραφής του έργου

Στο έργο του Θεόφιλου απεικονίζεται ο Κολοκοτρώνης (μας παραπέμπει σε αυτό η περικεφαλαία που είναι δίπλα του) να κάθεται πάνω σε έναν βράχο και να απολαμβάνει περήφανος τους στρατιώτες. Στη δεξιά πλευρά του έργου, τέσσερα πρόσωπα κάθονται και υποθέτουμε πως αποτελούν τους μουσικούς, από τους οποίους μόνο ο ένας φαίνεται να κρατάει μουσικό όργανο (έγχορδο). Δύο χορευτές πιάνονται με μαντήλι, εκ των οποίων ο πρωτοχορευτής είναι πλάτη στο σκίτσο και φαίνεται να κάνει στροφή (φιγούρα), κρατώντας ένα ακόμη μαντήλι στο αριστερό χέρι. Στο έργο φαίνονται ακόμη δύο πρόσωπα: Ένας είναι καθιστός και φαίνεται να μαγειρεύει, ενώ ένας άντρας με επιβλητική ενδυμασία, στέκεται δίπλα από τον Κολοκοτρώνη. Ο οπλισμός των ανδρών είναι εμφανής με σπαθιά και τουφέκια. Η εποχή φαίνεται να είναι άνοιξη καθώς διακρίνονται μεν τα χιονισμένα βουνά, αλλά διακρίνεται και έντονη βλάστηση στο εδάφος. Τέλος, κάτω από τα βουνά διακρίνεται η ροή ενός ποταμού.

Το κλέφτικο τραγούδι

Στη συλλογή του Πολίτη (1914:71-72) παρουσιάζεται ένα κλέφτικο τραγούδι με τίτλο: «Λάμπουν τα χιόνια στα βουνά». Οι στίχοι του παρουσιάζουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά με το έργο του Θεόφιλου.

- Λάμπουν τὰ χιόνια 'ς τὰ βουνὰ κι' ὁ ἥλιος 'ς τὰ λαγκάδια,
λάμπουν καὶ τάλαιφρά σπαθιά τῶν Κολοκοτρωναίων,
πῶχον τὰ σήμια τὰ πολλὰ, τοῖς ἀσημένιαις πάλαις,
τοῖς πέντε ἀράδες τὰ κουμπιά, τοῖς ἔξι τὰ τσαπράζια·*
5. *ὅπου δὲν καταδέχονται τὴ γῆς νὰ τὴν πατήσουν.
Καβάλλα τρῶνε τὸ ψωμί, καβάλλα πολεμᾶνε,
Καβάλλα πᾶν 'ς τὴν ἐκκλησιά, καβάλλα προσκυνᾶνε,
Καβάλλα παίρν' ἀντίδερο ἀπ' τοῦ παπᾶ τὸ χέρι.
Φλωριά ρήχνουν 'ς τὴν Παναγιά, φλωριά ρήχνουν 'ς τοὺς ἄγιους*
 10. *καὶ 'ς τὸν ἀφέντη τὸ Χριστὸ τοῖς ἀσημένιαις πάλαις.*

''Χριστέ μας, βλόγα τὰ σπαθιά, βλόγα μας και τὰ χέρια.''

Κι' ὁ Θεοδωράκης μίλησε, κι' ὁ Θεοδωράκης λέει:

''Τούτ' οἱ χαραῖς ποῦ κάνουμε σὲ λύπη θὰ μᾶς βγάλουν.

Απόψ' εἶδα 'ς τὸν ὕπνο, 'ς τὴν ὕπνοφантаσία μου,

15. *θολὸ ποτάμι πέρναγα και πέρα δὲν ἐβγήκα.*

Ἐλάτε νὰ σκορπίσουμε, μπουλούκια νὰ γενοῦμε.

Σύρε, Γιώργο μ', 'ς τὸν τόπο σου, Νικήτα, 'ς τὸ Λοντάρι·

ἐγὼ παου 'ς τὴν Καρύταινα, πάου 'ς τοὺς ἐδικούς μου,

ν' ἀφήκω τὴ διαθήκη μου και τοῖς παραγολαῖς μου,

20. *τί θὰ περάσω θάλασσα, 'ς τὴ Ζάκυνθο θὰ πάω.''*

Ο Πολίτης αναλύοντας το ιστορικό γεγονός που περιγράφεται στους στίχους, χρησιμοποιεί το ρήμα «συνήθροισε» την οποία βλέπουμε να αποτυπώνεται και στον τίτλο του έργου του Θεόφιλου, αφήνοντας μια υπόνοια πως ο δεύτερος τη δανείστηκε από τον πρώτο.

Τα κοινά χαρακτηριστικά που προκύπτουν από τους στίχους είναι αρχικά η αναφορά στο φυσικό περιβάλλον και συγκεκριμένα στα χιονισμένα βουνά και τον ήλιο. Ωστόσο, η αναφορά στον ήλιο φαίνεται να είναι συμβολική, καθώς αντικατοπτρίζει τη διάθεση των κλεφτών, οι οποίοι είναι έτοιμοι να διεκδικήσουν την ελευθερία της πατρίδας, με υπερηφάνεια, θάρρος, δυναμισμό και πίστη στο Θεό. Στον 13^ο στίχο αφήνεται να εννοηθεί ότι οι Κολοκοτρωνάιοι γλεντούν από τη φράση: *«Τούτ' οἱ χαραῖς ποῦ κάνουμε...»*. Επιπλέον στην 15η στροφή ο Κολοκοτρώνης «αναφέρει» στον εφιάλτη του τη παρουσία ποταμιού, το οποίο απεικονίζεται και στο έργο. Τέλος, ο άντρας που απεικονίζεται δίπλα στον Κολοκοτρώνη, ίσως να είναι ο ξάδερφός του ο Γιώργος ή ο ανιμῶς του ο Νικηταράς σύμφωνα με τα ονόματα που υποθέτει ο Πολίτης (1914).

Αναζήτηση ερμηνείας

Η αναζήτηση της μουσικής απόδοσης του τραγουδιού πραγματοποιήθηκε στην ιστοσελίδα του YouTube, πληκτρολογώντας τον τίτλο στην μπάρα αναζήτησης. Ιστοσελίδες, όπως το YouTube, αποτελούν στις μέρες μας εργαλεία μαθημάτων μουσικής, καθώς προσφέρουν ποικίλες δυνατότητες, όπως άμεση πρόσβαση σε οπτικοακουστικό μουσικό υλικό (Cayari, 2013) και διαδικτυακή παγκόσμια επικοινωνία, καθώς ὅλοι οι χρήστες μπορούν να λειτουργούν ως δέκτες και ως παραγωγοί ταυτόχρονα (Jenkins, 2006) κ.ά.

Για τις ανάγκες της συγκεκριμένης πρότασης θα παρουσιαστούν και θα αναλυθούν ενδεικτικά τρεις εκτελέσεις που προέκυψαν από τα αποτελέσματα της αναζήτησης στο YouTube. Επιλέχθηκαν εκτελέσεις που αποτελούν αποτύπωση ζωντανής ερμηνείας, με σκοπό να υπάρξει σύγκριση σε συνθήκες αυθόρμητης μουσικής απόδοσης των μουσικών και αποκλεισμός στουντιακών παρεμβάσεων στην εκτέλεση των μουσικών.

Θα παρουσιαστεί ενδεικτικός τρόπος ανάλυσης τραγουδιού που μπορεί να πραγματοποιηθεί σε μια τάξη μουσικού συνόλου, ὥστε οι μαθητές να γνωρίσουν τους τρόπους παρατήρησης με σκοπό να αποκτήσουν ή βελτιώσουν την ικανότητα να μαθαίνουν ένα τραγούδι ακούγοντάς το. Οι προφορικές μουσικές, ὡπως αυτή της

ελληνικής δημοτικής μουσικής δεν δύναται να καταγραφούν με ακρίβεια στο σύστημα της κλασικής μουσικής σημειογραφίας, γι αυτό και μεταδίδονται προφορικά. Παράλληλα με την ανάλυση των μουσικών στοιχείων, προτείνεται να διασταυρώνονται τα ομώνυμα ή ετερόνυμα χαρακτηριστικά που αναδείχθηκαν από την ανάλυση στο έργο του Θεόφιλου και των στίχων.

Ανάλυση δειγμάτων

Δείγμα 1^ο

Βιντεοσκοπημένη εκτέλεση τραγουδιού από πανηγυρι με τίτλο: «Λάμπουν τα χιόνια στα βουνά» με φωνητική ερμηνεία του Πρωτοπρεσβύτερου Χρίστου Κυριακόπουλου (2003)¹.

Στίχοι:

*Λάμπουν τα χιόνια στα βουνά, και ο ήλιος στα λαγκάδια
Ετσί λαμπεί μωρέ και η κλεφτουριά, οι Κολοκοτρωναίοι
που 'χουν μωρέ τ' ασημια τα πολλά, τις ασημένιες πάλες
Αυτοί δεν κα- ωρέ δεν καταδέχονται, τη γης να την πατήσουν.
Καβάλα παν' ωρέ στην εκκλησιά, καβάλα προσκυνάνε
Καβάλα παί- ωρέ παιρνούν αντιδώρο, απ' του παπά το χέρι
Φλουριά ριχνούν ωρέ ριχνούν στην Παναγιά*

Οι στροφές των στίχων της εκτέλεσης είναι κατά δεκαεπτά λιγότεροι από αυτές που παρουσιάζονται στον Πολίτη (1914). Εκτός από τον δεύτερο στίχο της εκτέλεσης που παρουσιάζεται παραλλαγμένος, οι υπόλοιποι δεν είναι επιλεγμένοι κατά σειρά, αλλά είναι ίδιοι. Το νόημα παραμένει το ίδιο σε όσα αναφέρονται για το φρόνιμα των κλεφτών, αλλά δεν γίνεται καθόλου λόγος για τις φοβίες του Κολοκοτρώνη.

Χαρακτηριστικά της εκτέλεσης

Οργανολόγιο: Το όργανο που έχει κύριο σολιστικό χαρακτήρα είναι το κλαρίνο και αποτελείται από δύο μουσικούς, ενώ ανάλογο αλλά δευτερεύοντα ρόλο έχει το βιολί. Τα συνοδευτικά όργανα είναι το στεριανό λαούτο και το τουμπελέκι. Στο βίντεο συμμετέχει επιπλέον και μια τραγουδίστρια.

Μορφολογική & ρυθμική ανάλυση: ένα μέρος της εκτέλεσης έχει τον χαρακτήρα καθιστικού τραγουδιού που χαρακτηρίζεται και ως μουσική της «τάβλας». Αρχικά το κλαρίνο εκτελεί αυτοσχεδιασμό ελεύθερου ρυθμού στηριζόμενο σε πεντατονική κλίμακα και ο τραγουδιστής ακολουθεί ερμηνεύοντας το πρώτο μισό του δεύτερου στίχου (...κλεφτουριά,) στηριζόμενος σε κλίμακα φυσική μινόρε (βλ. Παράδειγμα 1). Στο επόμενο μέρος, το κλαρίνο επεμβαίνει με απάντηση και στη συνέχεια ο τραγουδιστής επαναλαμβάνει τον δεύτερο στίχο από την αρχή και φτάνει στη μέση του τρίτου στίχου (γύρισμα).

¹ <https://www.youtube.com/watch?v=INodobTXZvA> (Ανακτήθηκε στις 25-3-21).

Στο σημείο αυτό, η ορχήστρα τραγουδάει ομαδικά σε ταυτοφωνία από την αρχή του τρίτου στίχου, σε ένα νέο γύρισμα, αυτή τη φορά όμως σε ρυθμική κανονικότητα και ρυθμό 3/4 τσάμικο (βλ. Παράδειγμα 2) σε ταχύτητα 102bpm το τέταρτο, ο οποίος είναι αρκετά συντηρητικός χωρίς ιδιαίτερες παραλλαγές. Στη μέση του τέταρτου στίχου ακολουθεί εισαγωγή 9 μέτρων. Αυτή η φόρμα επαναλαμβάνεται ακόμη τρεις φορές όπου ολοκληρώνονται οι στίχοι και ακολουθεί αυτοσχεδιασμός (verso) από το κλαρίνο που στηρίζεται στη ρυθμική ροή για τουλάχιστον 16 μέτρα, καθώς το βίντεο διακόπτεται και δεν παρουσιάζεται το κλείσιμο του τραγουδιού.

Παράδειγμα 2²
Παραλλαγή τσάμικου

Εναρμόνιση: Η εναρμόνιση του καθιστικού μέρους στηρίζεται μόνο σε ισοκράτη στη βάση ενώ παρατηρείται μετατόπιση μικρής διάρκειας στην III και στην VII ανάλογα με τις μελωδικές ανάγκες. Στο μέρος της ρυθμικής κανονικότητας του τσάμικου η εναρμόνιση στηρίζεται στις συγχορδίες I-, III+, VII+.

Συμπεράσματα 1^{ου} Δείγματος

Τα περιορισμένα στοιχεία του οργανολογίου που παρουσιάζονται στο έργο του Θεόφιλου που είναι ένα μουσικό νυκτό έγχορδο όργανο με μικρό σκάφος, δεν επιτρέπουν τη σύγκριση με την εκτέλεση που συμμετέχουν πέντε μουσικά όργανα εκ των οποίων το νυκτό είναι το στεριανό λαούτο και έχει πολύ μεγαλύτερο σκάφος (βλ. Εικόνα 2). Αν μπορούμε να αντιστοιχίσουμε ένα σημείο της εκτέλεσης με τη σκηνή του χορού που παρουσιάζεται στο έργο του Θεόφιλου, είναι το μέρος του τραγουδιού που παρουσιάζει ρυθμό τσάμικου. Το συμπέρασμα προκύπτει, διότι τα τραγούδια της τάβλας δεν χορεύονται, άλλωστε γι' αυτό χαρακτηρίζονται έτσι.

² Η σημειογραφία του ρυθμού όπως παρουσιάζεται, στηρίζεται στον τρόπο του Παύλου (2006), δηλαδή οι νότες με τις γραμμές προς τα πάνω δηλώνουν μπάσο χτύπο, ενώ οι προς τα κάτω, πρίμο.

Εικόνα 2
Στεριανό λαούτο (Ανωγειανάκης: 86)

Ο χορός «τσάμικος» αποτελεί κατά βάση έναν αντρικό χορό και είναι ένα είδος που έχει άμεση σχέση με το δημοτικό τραγούδι και μέσω αυτών αναδεικνύεται η γενναιότητα. Αποτελείται από μια ομάδα χορευτών, τουλάχιστον δύο, με βασικό πρωταγωνιστή τον πρωτοχορευτή οι οποίοι κινούνται σε κύκλο. Παρόλο που υπάρχουν μοτίβα και κανόνες που ακολουθούν οι χορευτές, το τσάμικο έχει αυτοσχεδιαστικό χαρακτήρα, δίνοντας την ευκαιρία στον πρωτοχορευτή να εκφραστεί μέσω της κίνησης. Το ζενίθ της έκφρασης των πρωταγωνιστών, πρωτοχορευτή και «κλαριτζή» έρχεται όταν οι δυο τους αυτοσχεδιάζουν, επικοινωνώντας μουσικοκινητικά, στο γνωστό μέρος κάθε τσάμικου που χαρακτηρίζεται ως βέρσο (verso) (Koutsouba, 2014).

Δείγμα 2^ο

Η εκτέλεση αποτελεί στιγμιότυπο από ραδιοφωνική εκπομπή και έχει τίτλο: «Λάμπουν τα χιόνια στα βουνά (Των Κολοκοτρωναίων)»³. Η φωνητική ερμηνεία γίνεται ομαδικά σε ταυτοφωνία.

Στίχοι:

*Λάμπουν τα χιό- ωρέ τα χιόνια στα βουνά, και ο ήλιος στα λαγκάδια
Ετσί ωρέ λαμπεί κι η κλεφτουριά, οι Κολοκοτρωναίοι
που 'χουν ωρέ τ' ασήμια τα πολλά, τις ασημένιες πάλες
Αυτοί δεν κα ωρέ δεν καταδέχονται, τη γης να την πατήσουν.
Καβάλα παν' ωρέ παν' στην εκκλησιά.*

Σε αυτή την εκτέλεση οι στίχοι ίδιοι με αυτή του Δείγματος 1, αλλά κατά δύο στροφές λιγότεροι.

Οργανολόγιο: Το οργανολόγιο παρουσιάζει επίσης όμοια χαρακτηριστικά με την εκτέλεση του 1ου Δείγματος, χωρίς ωστόσο την παρουσία δεύτερου κλαρίνου και γυναικείας φωνής.

³ <https://www.youtube.com/watch?v=zN-6PzCkvBM> (ανακτήθηκε στις 25-3-21)

Φόρμα τραγουδιού και ρυθμός: Η φόρμα παρουσιάζει όμοια μορφή με αυτή της ρυθμικής ροής του τσάμικου της εκτέλεσης του Κυριακόπουλου, η οποία ακολουθείται με την εξής σειρά.

1. Εισαγωγή από κλαρίνο 12 μέτρων σε ρυθμό τσάμικο (βλ. Παραδείγματα 3, 4 & 5) και σε ταχύτητα 96bpm το τέταρτο.
2. Στη συνέχεια ακολουθεί το πρώτο φωνητικό θέμα με γύρισμα όπως περιγράφηκε στο Δείγμα 1. Αυτό επαναλαμβάνεται άλλες τέσσερις φορές (συνολικά πέντε).
3. Στη συνέχεια το κλαρίνο εκτελεί αυτοσχεδιασμό (verso) πάνω στον ρυθμό και το τραγούδι καταλήγει εκεί.

Παράδειγμα 3
Παραλλαγή τσάμικου (1)

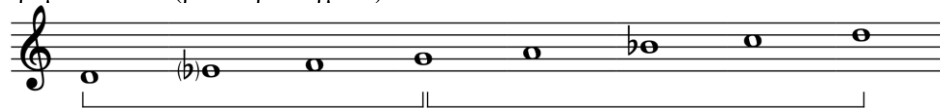

Παράδειγμα 4
Παραλλαγή τσάμικου (2)

Παράδειγμα 5
Παραλλαγή τσάμικου (3)

Τροπικότητα: Η μελωδία της εκτέλεσης έχει κοινά χαρακτηριστικά με την εκτέλεση Κυριακόπουλου. Ωστόσο σε αυτή την εκτέλεση η δεύτερη βαθμίδα είναι ευέλικτη εμφανίζοντας «διατονική συμπεριφορά», δηλαδή κατά την ανοδική πορεία έχει απόσταση τόνου από την τονική και στην καθοδική χαμηλώνει. Αυτό το γεγονός δίνει μια διαφορετική αισθητική στην εκτέλεση καθώς η κλίμακα έχει χαρακτηριστικά του δρόμου Ουσάκ (βλ. Παράδειγμα 6).

4χορδο Ουσάκ

5χορδο Μινόρε

Παράδειγμα 6

Δρόμος Ουσάκ (Μυστακίδης, 2013· Ανδρικός, 2018)

Η ίδια μετατροπία πραγματοποιείται και στα θέματα του τραγουδιστή.

Συγκεκριμένα:

1. 1^ο θέμα: «*Λάμπουν τα χιόνια στα βουνά*». Κινείται μόνο στην πρώτη υπομονάδα του δρόμου (5χορδο χιτζάζ).
2. Καταληκτήρια φράση από κλαρίνο και γέφυρα στην 3^η χαμηλωμένη βαθμίδα.
3. 2^ο θέμα: «*λάμπουν και στα λαγκάδια*». Παραλαβή στην 3^η χαμηλωμένη βαθμίδα και ανάπτυξη χιτζάζ σε αυτή.
4. 3^ο θέμα: «*έτσι λάμπει κι η κλεφτουριά*». Μετάβαση στην αρχική βάση σε δρόμο χιτζάζ.

Η εκφραστικότητα όλων των μουσικών παρατηρείται να είναι υψηλή, με τα συνοδευτικά όργανα (αρμόνιο-κιθάρα) να μην αρκούνται μόνο στην απλή εκτέλεση της κάθετης αρμονίας, αλλά αυτοσχεδιάζουν έντονα παρουσιάζοντας αντιστικτική κινητικότητα και οριζόντια αρμονία (αρπέζ). Επίσης, οι δύο σολίστες πρωταγωνιστές (κλαρίνο-τραγουδιστής) παρουσιάζουν ένα υπερπλούσιο περιεχόμενο νοτών στηριζόμενοι στη βασική μελωδία.

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά που αφορούν το οργανολόγιο και την έντονη εκφραστική εξωστρέφεια των μουσικών, συνάδουν με τα χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν τον όρο «νεοδημοτικό» που άρχισε να εισάγεται μετά την μεταπολίτευση από τους επικριτές του, με σκοπό να διαχωρίσουν αυτή την κουλτούρα από την «αυθεντική», κατά τους ίδιους, δημοτική παραδοσιακή μουσική (Κοκκώνης, 2008).

Στο Δείγμα 3 τα ηχοχρώματα της εκτέλεσης δεν συμβαδίζουν με την εποχή του Κολοκοτρώνη, καθώς εκείνη την εποχή δεν υπήρχαν ηλεκτρικά όργανα.

ΔΡΑΣΗ 3

Εκτέλεση τραγουδιού από το μουσικό σύνολο: Μαθαίνουμε να εκτελούμε μία ή περισσότερες από τις εκτελέσεις που θα επιλέξουν οι μαθητές μέσω της προφορικής μετάδοσης με σκοπό να εκτελεστεί από το μουσικό σύνολο. Το ενδεχόμενο οι μαθητές να έχουν διαφορετικές μεταξύ τους επιλογές, μπορούμε να το διαχειριστούμε, προτείνοντάς τους να συνδυάσουμε τα διαφορετικά στοιχεία της κάθε εκτέλεσης σε μία εναλλακτική διασκευή. Το τελικό αποτέλεσμα θα μπορούσε να παρουσιαστεί σε μία μουσική παράσταση ή να βιντεοσκοπηθεί-ηχογραφηθεί και να δημοσιευθεί στο YouTube. Τέτοιες πρωτοβουλίες αυξάνουν το κίνητρο των μαθητών, καθώς τους δίνεται η ευκαιρία να εξωτερικεύσουν την εκφραστικότητά τους και να αναδείξουν τα επιτεύγματά τους (Cayari, 2017). Μέσα από αυτή τη διαδικασία οι μαθητές μαθαίνουν να συνεργάζονται και να αποκτούν εμπειρία στην εκτέλεση και ερμηνεία της ελληνικής προφορικής δημοτικής μουσικής.

ΔΡΑΣΗ 4

Αντιστοίχιση έργων του Θεόφιλου-κλέφτικων τραγουδιών: Θέτοντας ένα από τα έργα του Θεόφιλου, σε κάθε ομάδα μαθητών, μπορούμε να τους ζητήσουμε να αναζητήσουν ένα κλέφτικο τραγούδι που να παρουσιάζει κοινά χαρακτηριστικά με το έργο και να αναλύσουν τα μουσικά του χαρακτηριστικά αυτή τη φορά χωρίς καθοδήγηση,

προτρέποντάς τους να απογαλακτιστούν και να ανεξαρτητοποιηθούν από τον εκπαιδευτικό (Beane, 1997).

ΔΡΑΣΗ 5

«Εκτέλεση ποτ πουρί»: Αυτή η δράση προτείνει τη συλλογή έργων του Θεόφιλου με συναφές τραγούδια τα οποία θα τοποθετούν με σειρά ώστε να εκτελεστούν από το μουσικό σύνολο «ποτ πουρί». Στις σκηνές της λαϊκής μουσικής, με σκοπό να μη διακόπτεται ο χορός σε κάποιες περιπτώσεις, το πέρασμα από το ένα τραγούδι στο άλλο πραγματοποιείται χωρίς το κλείσιμο του προηγούμενου, δημιουργώντας μια σειρά από τραγούδια (γνωστή και ως ποτ πουρί). Η μετάβαση δεν γίνεται τυχαία, αλλά πραγματοποιείται είτε σε τραγούδια με κοινά χαρακτηριστικά (π.χ. τονικότητα, κλίμακα, ρυθμό, θεματολογία, κ.ά.), είτε με τη βοήθεια φράσεων (γέφυρες) που εξυπηρετούν μία μετατροπία.

Επίλογος

Η παρούσα εργασία αποτελεί ένα δείγμα το οποίο ο εκπαιδευτικός μπορεί να χρησιμοποιήσει όπως παρουσιάζεται ή να αποτελέσει αφορμή να αναζητήσει άλλη αντιστοιχία ενός έργου με τραγούδια. Η συλλογή του Θεόφιλου δεν περιορίζεται μόνο στη θεματολογία της ελληνικής επανάστασης (Μακρής, 1974), αλλά περιλαμβάνει πορτραίτα, εικονογραφίες από τοπία, περιοχές και άλλα αποτελώντας γόνιμο έδαφος διακαλλιτεχνικής πρότασης με δημοτικά τραγούδια όλης της ελληνικής επικράτειας. Σε πρώτο στάδιο η επιλογή των εκτελέσεων των τραγουδιών προτείνεται να πραγματοποιηθεί από τον εκπαιδευτικό με σκοπό να διασφαλίσει εκτελέσεις με διαφορετικά χαρακτηριστικά ερμηνείας και απόδοσης, ώστε να αποτελέσουν αφορμή για κριτική σκέψη (για το ποια από αυτές ταιριάζει στο έργο του Θεόφιλου), αλλά και για συζήτηση γύρω από ζητήματα αισθητικής της μουσικής.

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- Ανδρικός, Ν. (2018). *Οι λαϊκοί δρόμοι στο μεσοπολεμικό αστικό τραγούδι: Σχεδιάγραμμα λαϊκής τροπικής θεωρίας*. Αθήνα: Τόπος.
- Ανωγειανάκης, Φ. (1991). *Ελληνικά λαϊκά μουσικά όργανα*. Αθήνα: Μέλισσα.
- Ελύτης, Ο. (1996). *Ο Ζωγράφος Θεόφιλος* (3η έκδ.). Αθήνα: ύψιλον/βιβλία. (Η 1η έκδοση έγινε το 1973).
- Κοκκώνης, Γ. (2008). Το «ταυτόν» και το «άλλοτρον» της (νέο)δημοτικής μουσικής και ο ρόλος της δισκογραφίας. *Ετερότητες και Μουσική στα Βαλκάνια* (τεύχος 4). Αρτα: ΤΕΙ Ηπείρου, Τμήμα Λαϊκής & Παραδοσιακής Μουσικής. [Πρακτικά ημερίδας στα πλαίσια της εβδομάδας Ανοιχτών Πυλών του Τμήματος Λαϊκής & Παραδοσιακής Μουσικής (Αρτα, 31 Μαΐου 2008).
- Λιάβας, Λ. (2021). Τα τραγούδια του Αγώνα του 1821: Από τα προεπαναστατικά εμβατήρια στην Αθήνα του Όθωνα. Στο Λ. Λιάβας & Χ. Σαρρής (επιμ.) *Τραγουδώντας την επανάσταση*. Εθνική Βιβλιοθήκη. Ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/pfiles/journals/54/editor->

- [uploads/issues/KEAE04.html?1=C&fbclid=IwAR2lrhOvzu8YeKLYfNOsK_BcFTviDDKfcVqXnQho87mSjs6186fyCaqtnOk#](https://www.researchgate.net/publication/354111111_uploads/issues/KEAE04.html?1=C&fbclid=IwAR2lrhOvzu8YeKLYfNOsK_BcFTviDDKfcVqXnQho87mSjs6186fyCaqtnOk#)
- Μακρής, Κ. (1974). Θεόφιλος. *Ελληνες Ζωγράφοι: Από τον 19ο αιώνα στον 20ο*. Αθήνα: Μέλισσα.
- Ματσαγγούρας, Η. Γ. (2000). *Θεωρία και πράξη της διδασκαλίας: Στρατηγικές διδασκαλίας*. Τόμος Β'. Αθήνα: Gutenberg.
- Ματσαγγούρας, Η. Γ. (2005). Η διαθεματικότητα: Τι, πώς και γιατί. Πρακτικά Ημερίδας με θέμα: *Διαθεματικό πλαίσιο προγραμμάτων σπουδών – Ευέλικτη ζώνη*.
- Μυστακίδης, Δ. (2013). *Λαϊκή Κιθάρα: Τροπικότητα και Εναρμόνιση*, Θεσσαλονίκη: Πριγκηπέσσα.
- Μωραΐτη, Τ. (1997). *Λαϊκή παράδοση και σχολείο: Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα Προσέγγισης των Παιδιών του Νηπιαγωγείου και του Δημοτικού Σχολείου στον Παραδοσιακό Πολιτισμό*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.
- Παύλου, Α. (2006). *Το Τουμπελέκι και οι Ρυθμοί: Μέσα από τους Χορούς τα Τραγούδια και τους Οργανικούς Σκοπούς*. Αθήνα: Faggoto.
- Πολίτης, Ν. (1914). *Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού*. Αθήνα: Εστία.
- Τσαρούχης, Γ. (Επιμ.). (1967). *Θεόφιλος* (β' εκδ.). Αθήνα: Εμπορική Τραπέζης της Ελλάδος.
- Χατζημιχαήλ, Μ. (2010). Η εφαρμογή και η αποτελεσματικότητα της διαθεματικής προσέγγισης στη διδακτική πρακτική. Σταυρινίδου, Μ. (επιμ). *Επιθεώρηση εκπαιδευτικών θεμάτων* (τεύχος16) (σ.212-225). Αθήνα: Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων.
- Χρυσοστόμου, Σ. (2009). Η διαθεματική προσέγγιση στη διδασκαλία της μουσικής. Στο Ζ. Διονυσίου & Σ. Αγγελίδου (Επιμ), *Σχολική Μουσική Εκπαίδευση: Ζητήματα Σχεδιασμού, Μεθοδολογίας και Εφαρμογών*. Θεσσαλονίκη: Ε.Ε.Μ.Ε.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Beane, J. (1997). *Curriculum integration: Designing the core of democratic education*. New York: Teachers College.
- Campbell, P.S. (2004). *Teaching music globally*. Oxford: Oxford University Press.
- Campbell, P. (2005). Deep listening to the musical world. *Music Educators Journal*, 92(1), 30-36.
- Cayari, C. (2013). Using informal education through music video creation. *General music today*, 27(3), 17-22.
- Cayari, C. (2017). Connecting music education and virtual performance practices from YouTube. *Music Education Research*, 20(3), 360-376.
- Jenkins, H. (2006) *Convergence culture: Where old and new media collide*. New York, NY: New York University Press.
- Kassell, C. (1998). Music and the Theory of Multiple Intelligences. *Music Educators Journal*, 84(5), 29-60.
- Koutsouba, M. (2014). Places, dance(s) and realities". Contexts and dance forms of Tsamikos dance in Greece. In E.I. Dunin & C.E. Foley (eds.). *Dance and place & dance and festival*. Proceedings of 27th Symposium of the International Council for Traditional Music (ICTM) Study Group on Ethnochoreology (pp. 99-106).

Ireland: The Irish Academy of Music and Dance, University of Limerick.
O'Flynn, J. (2005). Re-appraising ideas of musicality in intercultural contexts of music education. *International Journal of Music Education*, 23(3), 191–203.
Sowell, T. (1995). *The vision of the anointed*. New York: Basic Books.

Ιστοσελίδες

Κυριακόπουλος Χ. & Συγκρότημα Δαλιάνη. Λάμπει ο ήλιος στα βουνά. Ανακτήθηκε από <https://www.youtube.com/watch?v=INodobTXZyA> στις 25/3/21.
Καραχάλιος, Δ., Βήλος, Β & Καραθανάσιος, Θ. Λάμπουν τα χιόνια στα βουνά (των Κολοκοτρωναίων). Απόσπασμα ραδιοφωνικής εκπομπής της ΕΡΤ. Ανακτήθηκε από <https://www.youtube.com/watch?v=zN-6PzCkvBM> στις 25/3/21.
Καρναβάς Τάκης. Λάμπουν τα χιόνια στα βουνά. Ανακτήθηκε από <https://www.youtube.com/watch?v=t3SShrzIW04> στις 25/3/21.

Ο Μάριος Σκαμνέλος είναι απόφοιτος του τμήματος Νοσηλευτικής του ΑΤΕΙ Ηπείρου, καθώς και του τμήματος Λαϊκής και Παραδοσιακής Μουσικής του ΑΤΕΙ Ηπείρου με ειδικότητα στο ακορντεόν. Είναι κάτοχος μεταπτυχιακού στον τομέα της Μουσικής Παιδαγωγικής, από το τμήμα Μουσικών Σπουδών του Ιονίου Πανεπιστημίου. Από το 2019 είναι υποψήφιος διδάκτορας στο τμήμα Μουσικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Επιπλέον, είναι κάτοχος πτυχίου ακορντεόν κλασικών σπουδών, καθώς και ανώτερον θεωρητικών αρμονίας και αντίστιξης. Από το 2010 διδάσκει σε δημόσια σχολεία και ιδιωτικά ωδεία. Από το 2017 έχει συμμετάσχει ως ομιλητής σε πανελλήνια επιστημονικά συνέδρια με τις σχετικές δημοσιεύσεις άρθρων. Έχει παρουσιάσει σεμινάρια που σχετίζονται με τη διδασκαλία της μουσικής σε δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς. Τέλος, συμμετέχει σε πληθώρα εμφανίσεων ως δεξιοτέχνης του ακορντεόν, καθώς και στη δισκογραφία.

Greek folk songs (kleftika) and the folk painter Theofilos

Marios Skamnelos

The teaching of music with an inter-subject - interdisciplinary approach is one of the modern pedagogical trends, as it seems to give positive results by improving critical thinking, presenting knowledge in a holistic way. The transmission of Greek folk music cannot be based solely on classical music notation. Therefore, the interdisciplinary approach is a tool to achieve this goal. This specific thematic proposal aims to teach Greek folk music in an ensemble course using the folk art of the visual arts, of folk poetry and the science of history.

Marios Skamnelos is a graduate of the Department of Nursing as well as the Department of Traditional Music of the Technological Educational Institute of Epirus specializing in accordions. He holds a Master's degree in Music Pedagogy from the Department of Music Studies at the Ionian University Since 2019. He has been a PhD candidate in the Department of Music Studies at the University of Ioannina. In addition, he holds a degree in accordion classical studies as well as advanced theoretics of harmony and counterpoint. He has been teaching in public schools and private conservatories since 2010. He has participated as a speaker in scientific conferences with the relevant publications in articles since 2017. He has presented seminars related to the teaching of music in public and private institutions. Last but not least, he participates in numerous appearances as an accordion master as well as in discography.